

UDK: 061.2(497.5 Seljačka sloga) »1948«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 20. 3. 1997.

Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo »Seljačka sloga« 1945.–1950.

KATARINA SPEHNJAK
Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U članku se, na temelju relevantnih izvora, razmatraju ulogu i djelovanje tradicionalnog prosvjetnog i kulturnog društva hrvatskog seljaštva »Seljačka sloga« u razdoblju 1945.–1950. godine. Daje se pregled njegovih osnovnih oblika rada i teškoća koje su pratile obnavljanje organizacijske mreže. S tim u vezi, rasvjetljava se odnos komunističke vlasti prema ovom društvu – a što je bilo određujuće za oblikovanje uloge »Sloge« i dosege njenog utjecaja u novom poretku.

»Seljačka sloga«, prosvjetno društvo hrvatskog seljaštva, kao jedinstvena organizacija sa Središnjicom u Zagrebu, osnovana je godine 1925. Prosvjetna djelatnost na širenju znanja, sloge i razvijanja samosvijesti te čuvanja i unapređenja hrvatske narodne kulture odvijala se i ranije (od 1920.) putem samostalnih društava »Sloge«. Programski i organizacijski bila su vezana uz političku stranku HSS, a metode i oblike rada baštinila je od entuzijasta kakvi su bili ponajprije Antun Radić, te kasnije Rudolf Herceg. Veoma raznolika djelatnost, u kojoj su središnje mjesto imali opismenjavanje odraslih, osnivanje knjižnica i čitaonica, izdavačka djelatnost i očuvanje folklor, imala je za cilj »da jača kulturnu individualnost hrvatsku« (R. Herceg). Rad prekinut 1929. zabranom šesto-siječanjske diktature, obnovljen je 1935. oživljavanjem rada ogranaka i tiskanjem časopisa »Seljačka sloga«. U rujnu 1937. »Sloga« je, uz pomoć Kluba ABC iz Zagreba i hrvatskog društva »Napredak« iz Sarajeva, pokrenula masovnu akciju »Pokret za pismenost« kojoj je cilj bio do općeg popisa stanovništva 1941. smanjiti nepismenost na desetak posto. Na sudjelovanje su pozvani, kako je to rekao Vladko Maček na smotri hrvatske seljačke kulture, kojom je akcija počela, svi Hrvati – jedni da uče, pismeni da poučavaju, a građani da pokret financijski potpomognu.¹

Djelovanje Društva bilo je zabranjeno za razdoblja NDH 1941.–1945.

¹ Više o radu »Sloge« od osnutka do 1941. godine: R. Herceg, *Teško je čovjeku u mraku*, Zagreb 1919., isti, *Etnografija i etnologija kao znanosti. Seljačka sloga kao pokret*, Zagreb 1941., *Pokret za pismenost 1937–1939*, Zagreb 1940., Fikreta Jelić – Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983.

Organizacijska mreža »Seljačke sloge« 1945.–1950.

Jezero obnoviteljskog rada »Sloge« u ljeto 1945. godine činili su znatnim dijelom njeni predratni aktivisti koji su politički djelovali u antifašističkom pokretu u sklopu Izvršnog odbora HSS. Budući da je Odbor politički i organizacijski bio vezan uz u toku rata nastalu Narodnu frontu (u kojoj je dominantno političko mjesto imala Komunistička partija), odluku o oživljavanju rada »Sloge« stvarno je donio Izvršni odbor Fronte 12. srpnja u Zagrebu. Za predsjednika Inicijativnog odbora »Seljačke sloge« imenovan je od IO NFH Stanko Škare. Na prvoj sjednici 17. rujna 1945. konstituiran je Privremeni odbor u sastavu: S. Škare, Nikola Rubčić, Ante Martinović, Gušte Šprljan, Tuna Babić, Stjepan Prvčić, Franjo Gaži, Šime Balen, Nikola Sikirica, Antun Augustinčić, Juraj Antonić, Mato Mandić, Mato Sorić, Jerko Zlatarić, Ivan Rumbak, Jure Franičević, Nada Sremec, Marko Polović, Ivan Grandža, Filip Lakuš, Stjepan Fabijančić, Mijo Miković, Mijo Mubrin, Branimir Bratanić, Tomo Vojković, Jelka Cerjak, Cecilija Lovrić, Ante Premužić, Milovan Gavazzi, Ivo Čulić i Ivan Kuzmić. U toku 1946. ovaj sastav proširen je imenima Nikole Brozine, Franje Mraza i Zvonka Brkića. Predsjednikom Društva odnosno Središnjice postao je S. Škare, N. Rubčić je izabran za potpredsjednika, A. Martinović za tajnika. Središnjica »Sloge« bila je smještena u Frankopanskoj ulici na broju 12.

U prvom broju glasila Društva kao temeljni zadaci su navedeni:

»1. Širiti prosvjetu u seljačkom narodu, njegovati i širiti seljačku kulturu, narodnu pjesmu, popijevku i narodne običaje.

2. Omogućiti svim seljacima da se prosvjetno i kulturno razvijaju i usavršuju, da štampaju pjesme, članke, pripovjetke. Zatim će Seljačka sloga raditi na suzbijanju nepismenosti, pomagati narodnoj vlasti pri održavanju analfabet-skih tečajeva, širiti pismenost u narodu, održavati prosvjetna sijela, na njima čitati pjesme, članke, pripovjetke od seljaka i drugih školovanih ljudi, priređivati zborove ogranaka i t.d.

3. Štampati za seljački narod jeftine poučne knjižice iz svih područja znanosti, lijepe književnosti, gospodarstva, prosvjete, zemljopisa, priručnike o postanku čovjeka i t. d. Da bi se sve to postiglo, Seljačka sloga otvara svoju vlastitu nakladnu knjižaru u Zagrebu.

4. Organizirati kotarske, okružne smotre hrvatske seljačke kulture, pripremiti godišnje jednu ili dvije smotre u Zagrebu, te prosvjetni sabor. Slati najbolje ogranke u inozemstvo, naročito u Sovjetski Savez, da pred stranim svijetom pokažemo našu umjetnost, narodni vez i običaje.

5. Širiti u seljačkom narodu ideju naprednog gospodarenja i omogućivati mu primjenu stroja u seljačkom gospodarstvu, te širiti zadrugarsku misao. Seljačka sloga će zato davati inicijativu za osnivanje zadruga po selima, kako bi seljački narod izbjegao pljački sa strane nepoštenih trgovaca i špekulanata. Seljačka sloga treba da učini sve ono, što će seljačkom narodu olakšati, poboljšati i poljepšati život.«²

Vezujući svoju tradicionalnu ulogu u prosvjećivanju seljaštva i očuvanju narodne kulture (i preuzimajući i dio zadataka bivše »Gospodarske sloge«) uz

² *Seljačka sloga* 1945. (rujan), br. 1, god. VII, 2.

socijalnopolitičke ciljeve Narodne fronte, »Sloga« je trebala oživotvoriti dio radićevske tradicije u politički proklamiranom radničko-seljačkom savezu. Tradicija njenog ugleda na selu od strane nove vlasti prvenstveno je promatrana kao mogućnost širenja političkog utjecaja u sredinama koje nisu bile sklone novouspostavljenom poretku. Jer, od vodstva Društva – koje je znatno bilo zastupljeno i u najvišim organima Fronte – očekivalo se da provodi one zadaće koje je vlast kroz aktivnost Narodne fronte oglašavala prioritarnima. Aktivnost Društva u narednim godinama pokazat će da je njegova politička instrumentalizacija bila znatna.

Središnjica »Seljačke sloge« usmjerila je svoje djelovanje u prvo vrijeme na obnavljanje rada ogranaka u svim gradovima i selima Hrvatske gdje su i prije rata postojali. Prvi ogranak koji je započeo s radom bio je onaj u Trebarjevu Desnom, rodnom mjestu braće Radića, a do kraja godine oživljeno je djelovanje u još desetak mjesta. U toku naredne godine proradilo je 120 odbora »Seljačke sloge« širom Hrvatske. Njihov rad bio je usredotočen na opismenjavanje pod geslom »Nijedan član 'Sloge' ne smije biti nepismen«, te na osnivanje glazbenih i folklornih grupa. U to vrijeme privremena uprava Društva prisutna je u političkoj i kulturnoj javnosti posredstvom organiziranja prigodnih priredbi,³ Glavne smotre hrvatske seljačke pjesme i plesa 22. rujna 1946. u zagrebačkom Maksimiru i obnavljanja izdavačkog i knjižarskog rada.

Organizacijsko ustrojstvo Društva razrađeno je u »Pravilima Središnjice« od 10. veljače 1947. godine: uz svrhu rada i način financiranja, navedeno je da članovi »Sloge« mogu to biti radom u ograncima ili izravnim učlanjenjem u Središnjicu. Prosvjetnim radnicima »Seljačke sloge« smatrani su umjetnici, književnici ili znanstvenici, koje takvima »izabere Upravni odbor, a potvrdi Glavna skupština«. Upravni odbor, koji čine predsjednik, potpredsjednik, tajnik, blagajnik, knjižničar i 20–30 članova, birala je glavna skupština Društva, koja se trebala održavati redovito svake godine u ožujku.⁴

Prvi takav skup (odnosno XI. glavna skupština od osnutka) održan je 8. lipnja 1947. godine u zagrebačkom kinu »Prosvjeta«. Uz 350 izaslanika ogra-

³ *Vjesnik* od 11. lipnja 1946. najavio je večernju svečanu akademiju u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu u povodu rođendana braće Radić, a u organizaciji Društva. Uz prigodni govor Franje Gažijca, predsjednika Izvršnog odbora Hrvatske republikanske seljačke stranke, predviđeni su: nastup ogranaka »Sloge«, recitacija poeme posvećene Stjepanu Radiću – S. Škare, pjesma Mihovila Pavleka Miškine posvećena A. Radiću u izvedbi Mate Grkovića, člana HNK, te pjesma S. Radića »Velikoj majci Slaviji« u izvedbi Emila Kutijara, člana HNK. U veljači je organizirano više priredbi u počast Matiji Gupcu. Obilježavanje ovih dana bilo je tradicionalno i kasnije priredbe održavane su u Stubici odnosno Novigradu Podravskom.

⁴ Društvo se izdržavalo od članarine (mjesečno jedan dinar najmanje, uz upisninu od 5), darova, zapisa, prihoda od izdanja, knjižara i priredaba. Svaki ogranak slao je trećinu članarine Središnjici. Izravne članove primali su Upravni odbor ili Glavna skupština. Pravo odlučivanja na Skupštini imali su izravni članovi i po dva izaslanika svakog ogranka. Upravna tijela ogranaka bili su odbori koji su brojili 3–5 ili više članova ovisno o veličini ogranaka, koji su svoje skupštine također održavali jednom godišnje. Često se pod »odborom« razumijevao i ogranak »Sloge«. Ova pravila potvrdila je Glavna skupština u lipnju 1947. – Hrvatski državni arhiv (HDA), fond CK SKH, »Pravila Središnjice u Zagrebu«, 10. II 1947.

naka »Sloge« iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Autonomne pokrajine Vojvodine i još neoslobođene Istre, Skupštini je prisustvovao i značajan broj gostiju – predstavnika vlada NRH, FNRJ, BiH, kulturnih institucija, te društava »Prosvjeta« i »Napredak«.

U tajničkom izvještaju A. Martinovića analiziran je dvogodišnji rad Društva na oživljavanju njegove organizacijske mreže i obnavljanju tradicionalnih prosvjetnih aktivnosti »Seljačke sloge«. U Hrvatskoj je u to vrijeme djelovalo 197 ogranaka, u Bosni i Hercegovini devet, te jedan u vojvođanskom mjestu Baču.⁵ Najbrojniji su bili ogranci na području varaždinskog okruga, gdje je djelovalo 42 odbora »Sloge«, te u zagrebačkom – 30, i u bjelovarskom okrugu – 21. U okruzima Osijek, Lika i Dalmacija djelovalo je manje od desetak ogranaka. Uprava Društva je za primjer dobrog, raznolikog i kontinuiranog rada navela ogranke u Pisarjevu, Trebarjevu Desnom, Zadubravlju, Đurdevcu, Blaževdolu, Sinjskoj Gredi, Utiskanima, Sv. Mateju, Drenovboku, Belaju, Nedelišću i Lištici. Rad većine ogranaka i Središnjice bio je u proteklom razdoblju usmjeren na organizaciju analfabetskih tečajeva i čitalačkih skupina, osnivanje čitaonica i knjižnica ogranaka, ustanovljenje glumačkih družina i održavanje predavanja s temama iz gospodarstva i zdravstvenog prosvjeđivanja. Većina postojećih odbora »Sloge« imala je pjevačke zborove i tamburaške orkestre.

Nakladna djelatnost obuhvaćala je, uz tiskanje mjesečnika društvenog glasila *Seljačka sloga* (od rujna 1945.), i publiciranje radova A. Radića, Mihovila Pavleka Miškine, brošure i knjige o zdravstvenom i gospodarskom prosvjeđivanju, te radove stranih i domaćih književnika, uključujući i zbornik radova seljaka – pisaca »Matija Gubec«. U razvijanju mreže knjižara »Sloge« postojali su veliki planovi, ali su ipak, uz onu u Frankopanskoj ulici 12, otvorene kasnije samo još jedna na Trgu Republike 17 i društvena knjižara u Županji.⁶

Na ovom skupu prvi put su se čule i javno izrečene zamjerke na rad »Sloge«. Sve dotada njena je aktivnost bila pozitivno ocjenjivana, posebno rad na opismenjavanju i prosvjeđivanju, te uopće u pokretanju kulturnog života u seoskim sredinama, gdje je u poratnom vremenu »Sloga« uz školu ponekad bila jedini organizator i mjesto prosvjetnih i kulturnih sadržaja. Ta promjena javnog – političkog stava proizlazila je iz nove političke platforme Komunističke partije i Narodne fronte. Prihativši kao osnovu svog javnog djelovanja programske smjernice KPJ, Fronta je, kao i njoj bliska društva, svoju djelatnost morala prilagoditi jedinstvenim političkim ciljevima, vrijednosnim kriterijima i načinu ostvarenja zadataka. Tada, to je političko i društveno usmjerenje na izgradnju socijalističkog, državnog gospodarstva kroz njegov tzv. Petogodišnji plan. Govor potpredsjednika N. Rubčića u tom smislu rad na prosvjeđivanju funkcionalno vezuje uz ostvarenje ovog državnog strateškog zadatka – po njemu, savladavanje kulturno-prosvjetne zaostalosti i neravnomjernog stupnja kulturnog razvoja pojedinih sredina predstavlja ustvari osposobljavanje za brzo i svjesno ispunjenje zadataka Plana, »sve to sa osnovnim ciljem da formiramo novi lik

⁵ U rubrici *Seljačke sloge* koja je pratila rad ogranaka spominje se 1946. i rad ogranaka u Subotici. Kroz građu i literaturu nisam uspjela rekonstruirati što se zbilo s njim u vezi.

⁶ *Seljačka sloga* 1947. (srpanj), br. 6–7, god. IX, 103.–104.

našeg čovjeka«. ⁷ Dakle, borba za napredno i prosvijećeno selo – borba je za Petogodišnji plan, pa kod ljudi »treba razviti stvaralačke snage, radni elan i heroizam na njegovu izvršenju«. Na tragu ove retorike, kritizirane su smotre folklor: »Na njima se gotovo ne pjeva o slavnoj našoj pobjedi i izgradnji, nego se često pjevaju pjesme sa neozbiljnim sadržajem. Prema ovakvim stvarima moramo se odnositi kritički i voditi računa o idejnom sadržaju i umjetničkoj kvaliteti. (...) Nama je potreban takav kulturno-prosvjetni rad, koji će nas voditi po liniji napretka, principijelnosti i borbe za ostvarenje plana, koji će stalno povisivati naše znanje, koji će kod nas razvijati interes o tome, kako ćemo bolje obraditi zemlju, dobiti veći prinos po hektaru, kako ćemo izvršiti obaveze prema državi.« Kritici su posebno podvrgnuti pojmovi »seljačke kulture« i »seljačkog naturalnog gospodarstva«, kao ideološki izraz nazadnih, buržoaskih shvaćanja koja žele ovjekovječiti zaostalost i primitivizam (pod geslom »natrag k lanu i tkalačkom stanu«). ⁸

Stare, pozitivne tradicije »Sloge« treba nastaviti, kaže Rubčić, ali prilagođene novim sadržajima, osobito kada je u pitanju očuvanje nacionalne kulture: sve bogatstvo folklornog materijala treba postati »podloga za novo umjetničko stvaranje i njegovo daljnje razvijanje«.

Duhom ovog programskog govora odišu i točke Rezolucije Glavne skupštine: u njima se konstatira da je »Sloga« kulturna i prosvjetna organizacija hrvatskog seljaštva, stvorena prije rata, u doba »teške borbe hrvatskog naroda za slobodu i nacionalnu ravnopravnost«, čiju su aktivnost nosila mnoga slavna i napredna imena – Miškina, Stjepan Galeković, Mirko Virius, Martin Franekić i dr. Prihvaćajući smjernice vlasti, naglašava se zadatak »Sloge« u »kulturnom i prosvjetnom uzdizanju«, ali i u neposrednom izvršenju mjera gospodarske politike: otkup obveznih viškova i predaja slobodnih viškova žita zapisani su u Rezoluciji kao »općenarodni zadaci«.

Skupština je izabrala novi Upravni odbor: za predsjednika I. Grandu, seljaka i narodnog zastupnika Sabora NRH, F. Gažija, seljaka, predsjednika IO HRSS-a i potpredsjednika Vlade NRH – za prvog i N. Rubčića, narodnog zastupnika i tajnika hrvatskog Sabora, za drugog potpredsjednika, prof. A. Martinovića za prvog i F. Antolkovića, narodnog zastupnika, za drugog tajnika, te N. Brozinu za blagajnika. Odbornici Središnjice su bili: T. Babić, seljak, narodni zastupnik i potpredsjednik Prezidijuma Sabora NRH, S. Škare, M. Polović, Vid Radiković, N. Sikirica, Marko Šeničnjak, Ivan Vrgoč, seljaci i narodni zastupnici, N. Sremec, novinarka, Antun Kovačević, Stjepan Gajdek, Tomo Koški, Marijan Kos, M. Sorić, Ante Pavičić – seljaci, dr. Ivo Babić, ministar prosvjete Vlade NRH, Bogomir Brajković, potpredsjednik Vlade NR BiH, dr. Vlado Čaldarević, sudac Vrhovnog suda NR BiH i predsjednik Središnje uprave »Napretka«, prof. Ante Babić, Z. Brkić, I. Kuzmić, narodni zastupnici, Jurica Draušnik, ministar trgovine i opskrbe Vlade NRH, S. Prvčić, seljak, ministar trgovine, poljoprivrede i šumarstva Vlade NRH i Ivica Gretić, pomoćnik ministra u Vladi NRH. Središnjica je od 1947. bila na Marulićevu trgu 13.

⁷ Isto, 105.

⁸ Isto, 106.

Prosvjetni Sabor »Seljačke sloge« održan 16. i 17. prosinca iste godine u zagrebačkom Centralnom narodnom sveučilištu okupio je 700 sudionika – seljaka, prosvjetnih radnika »Sloge« i izaslanika ogranaka iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Vojvodine.⁹ Raspravljano je o sudjelovanju »Sloge« u poboljšanju polaska škole od strane njenih obveznika, pojačanom radu na opismenjanju odraslih, te održanju pismenosti i širenju različitih oblika općeg obrazovanja. Prosvjetne aktivnosti »Sloge« imale su odgovoriti zahtjevima izgradnje industrije u zemlji koja je hitno trebala pismene i kvalificirane radnike, a oni su te sposobnosti morali steći putem ubrzanih i skraćenih oblika obrazovanja. Prosvjetni zadaci među seljaštvom usmjeravaju se i na »viši kulturni i ideološki nivo« – razvijanje svijesti da se suvremena tehnika i napredak seljačkog standarda mogu ostvariti jedino putem seljačkog radnog zadrugarstva.¹⁰ Za postignuće ovih ciljeva procijenjeno je nužnim širenje mreže »Sloginih« ogranaka: tada ih je bilo oko tristotinjak, a slogan Glavne skupštine – »u svakom selu – jedan ogranak 'Sloge'« pokazao se tako veoma zahtjevnim, jer je u to vrijeme u Republici bilo oko 2500 mjesnih narodnih odbora! Prosvjetni Sabor dodao je ovoj zadaći još jednu, jednako ambicioznu: »Koliko seljaka – toliko članova Seljačke sloge«.

Oživljavanje rada ogranaka »Sloge« izvan Hrvatske započelo je 1947. godine nakon što je Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ 29. srpnja te godine odobrilo rad »Seljačke sloge« na teritoriju cijele države. Ovo se osobito odnosi na područje Bosne i Hercegovine, jer je po građi i tisku Društva razvidno da je aktivnost, iako više simbolična, postojala u Vojvodini i na području Istre, koje sve do rujna 1947. nije bilo u sastavu Jugoslavije i Hrvatske. Iz dokumentacije najviših partijskih tijela vidljivo je da obnavljanje smatraju korisnim, ali kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, onda se naglasak stavlja na to da »Sloga« u toj republici treba imati samostalno rukovodstvo i biti posebna organizacija, a ne da »bude filijala organizacije 'Seljačke sloge' u Hrvatskoj«.¹¹ Kako je vidljivo iz već izloženog, a i onog što će još biti rečeno, Središnjica u Zagrebu je to tek djelomično uvažavala: u svoje najviše organe ona je birala i predstavnike »Sloge« iz Bosne i Hercegovine, a u »Vjesniku 'Seljačke sloge'« – rubrici svog glasila redovito je pisala i o radu ogranaka u toj republici, rukovodstvo u BiH zvalo se i dalje »Zemaljskim odborom za...«, a sve do 1950. u javnoj je upotrebi naziv »Središnjica« kao vrhovno zajedničko tijelo cijelog društva.

Prva glavna skupština društva za Bosnu i Hercegovinu održana je 21. veljače 1948. godine u prisutnosti 105 izaslanika ogranaka, a otvorio ju je predsjednik Privremenog zemaljskog odbora »Seljačke sloge« za BiH Šimun Praljak.¹² U vrijeme održavanja ovog skupa djelovalo je 79 ogranaka »Sloge« u

⁹ Na nižim razinama ova vrsta djelatnosti odvijala se putem prosvjetnih konferencija, obično na kotarskom nivou.

¹⁰ *Seljačka sloga* 1947. (prosinac), br. 12, god. IX, 277.

¹¹ /Bivši/ Arhiv CK SKJ, Beograd, VIII, II/4-d-4 (»Zapisnik savjetovanja održanog 20. I 1948. sa rukovodiocima kulturnog sektora u agitpropima CK i PK po pitanju kulturno-masovnog rada«, str. 3).

¹² Privremeni zemaljski odbor osnovan je odlukom Izvršnog odbora NF BiH u veljači 1947.

25 kotara. Čelni ljudi Zemaljskog odbora opovrgli su priče koje, kako su rekli, šire zlonamjerni da je »Sloga« komunistička organizacija i da u nju ne trebaju ulaziti »pošteni Hrvati«. ¹³ Zaključci o budućem radu isti su kao i oni koje je usvojila i Središnjica u Zagrebu, s tim što je naglašeno da »Seljačka sloga« nije »nikakvo izolirano društvo nego sastavni dio opće, narodne organizacije Narodnog fronta. Ogranci 'Seljačke sloge' treba da u svim akcijama nastupaju kao svjesne organizacije Narodnog fronta i da u ostvarivanju zadataka Narodnog fronta prednjače i daju primjer čitavom selu.« Novi Zemaljski odbor »Sloge« za BiH činili su: predsjednik Š. Praljak, seljak iz Čapljine, potpredsjednik Jure Begić, narodni poslanik Skupštine NR BiH, tajnik Niko Jurinčić, ministar komunalnih poslova Vlade NR BiH, blagajnik Mile Glavač, narodni poslanik. Za odbornike su izabrani: Anto Pezo, seljak iz Banja Luke, Floro Sučić, narodni poslanik iz Livna, Ante Babić, profesor iz Sarajeva, Nikola Majstorović, seljak iz Dervente, Jure Mikulić, seljak iz Bugojna, B. Brajković, potpredsjednik Vlade i ministar lokalnog saobraćaja Vlade BiH, Krešo Pavlović, seljak iz Zenice, dr. Ivo Sunarić, ministar pravosuđa Vlade BiH, Mato Kajić, seljak iz Zavidovića, Rudi Kolak, narodni poslanik iz Sarajeva, Stojan Lavrić, seljak iz Ljubuškog, Ivo Jerkić, narodni poslanik iz Mostara, Kata Cvijelić, seljanka iz Husina kraj Tuzle, dr. V. Čaldarević, narodni poslanik iz Sarajeva, Ivić Primorac, seljak iz Mostara, prof. Anka Nazečić iz Sarajeva, Franjo Petrić, seljak iz Brčkog, Mile Perković, narodni poslanik iz Sarajeva, Franjo Marjanović, seljak iz Jajca, Mato Davidović, seljak iz Fojnice, dr. Jakov Grgurić, potpredsjednik Prezidijuma Skupštine BiH, Mladen Spužević, pomoćnik Generalnog tajnika Vlade BiH i prof. Alojz Benac iz Sarajeva.

Da bi pospješila obnavljanje ogranaka, Središnjica je djelovala i putem kotarskih inicijativnih odbora i kotarskih savjeta »Sloge«, koji su bili sastavljeni od istaknutih članova Društva. Oni su pomagali oživljavanju rada i poticali aktivnost ogranaka dok oni ne bi zadobili svoju čvršću formu i dovoljan broj članova za odvijanje osnovnih djelatnosti.

Druga godišnja skupština »Seljačke sloge« održana je u Zagrebu 20. srpnja 1948. godine. U to vrijeme bilo je 523 ogranaka u Hrvatskoj, 98 u Bosni i Hercegovini i jedan u Vojvodini. Rukovodstvo Društva nije bilo zadovoljno rasprostranjenošću ogranaka u Slavoniji (osobito slabo obnavljani su u kotaru Vinkovci i Slavonska Požega), u nekim dijelovima Dalmacije (kotari Metković, Zadar i Hrvatsko primorje nisu imali niti jedan) i na području Zagorja (kotar Krapina – bez »Sloge«), ali i na širem zagrebačkom području (Velika Gorica, Samobor). U mnogim selima mogu se čuti mišljenja: »Mi smo organizirani u Fronti i zato nam ne treba Seljačka sloga« ili »mi smo u Slogi i nećemo u Frontu« – rekao je F. Gaži, ¹⁴ ali takvo opravdanje za nerad se ne može prihvatiti, nego treba ljude upoznavati s ciljevima »Sloge« i Fronte. U natjecateljskom duhu koji je vladao cijelim društvenim životom, a kao načelo ostvarenja Petogodišnjeg plana, jesu i zaključci o budućim zadacima »Sloge«: odlučeno je da se broj ogranaka mora do iduće skupštine udvostručiti, kao i broj članstva – koje se tada procjenjivalo na oko 50.000. Za gotovo sve oblike rada (opismenjavanje,

¹³ *Seljačka sloga* 1948. (travanj), br. 4, god. X, 1.

¹⁴ *Seljačka sloga* 1948. (srpanj), br. 7, god. X, 7.

čitalačke grupe, smotre folklor, izgradnja zadrugnih domova, širenje pretplatničke mreže *Seljačke sloge* i dr.) utvrđeni su rokovi i opseg aktivnosti. Članovi ogranaka obvezani su da se sastaju bar jednom mjesečno, da upišu državni zajam, sudjeluju u javnim radovima i u osnivanju seljačkih radnih zadruga. Rad na stvaranju knjižnica, čitaonica i kazališnih grupa – koje je tada imao svaki deseti ogranak, bio je u drugom planu.

Najuže rukovodstvo »Sloge« ostalo je isto (Granda, Gaži, Rubčić, Martinović, Brozina), s tim što je za drugog tajnika umjesto F. Antolkovića izabran Ante Visković, prosvjetni radnik iz Zagreba. Odbornici Središnjice su opet bili: T. Babić, S. Škare, M. Polović, V. Radiković, N. Sikirica, N. Sremec, A. Kovačević, M. Šeničnjak, S. Gajdek, T. Koški, dr. I. Babić, B. Brajković, S. Prvčić, I. Gretić, A. Pavičić, A. Babić te novi članovi: Š. Praljak, N. Jurinčić, Tomo Cukrov, seljak iz Šepurina, Jure Jelača, prosvjetni radnik iz Gospića, Mirko Božić, tajnik Saveza kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske, i Franjo Staroveški, ravnatelj Hrvatske seljačke tiskare iz Zagreba.

Drugi Prosvjetni sabor »Seljačke sloge« (8. i 9. prosinca 1948.) pojačao je politizaciju društvene djelatnosti. Orijentacija na tzv. sektorski način rada (kulturno-prosvjetni, kulturno-umjetnički i gospodarsko-prosvjetni), detaljno planiranje svake aktivnosti (a ne »rad bez plana i sistema«) praćeni su i naglašavanjem »političke strane prosvjetnog rada«. To je značilo upoznavanje članstva s »marksizmom-lenjinizmom«, a svaki prosvjetni radnik na selu »danas treba da bude borac za novi život, borac za preobražaj poljoprivrede – ukratko borac za svestrani i napredni preobražaj sela«. ¹⁵ Istodobno, to znači i zahtjev za borbom protiv »starih shvaćanja« ¹⁶ u »Slogi«, koja se vidi i kao »dosljedni tumač, propagator i pomagač nastojanja i akcija narodnih vlasti i Narodne fronte«. ¹⁷ Tu povezanost najzornije je izražavalo mjesečno glasilo Društva – koje od početka 1949. sadržajno i likovno potpuno biva podređeno političkim kriterijima. Na njegovoj naslovnoj stranici obvezno se javljaju stilizirani prizori iz radničkog i seljačkog života, prozni i slikovni materijali o radu seljačkih radnih zadruga u Hrvatskoj, ali i u Sovjetskom Savezu, a integralno se prenose i izvještaji najviših organa Komunističke partije. ¹⁸

I redovita godišnja skupština, 24. travnja 1949. okrenuta je nastojanju da se »sadržaj rada još više kvalitativno poboljša, prožme većom idejnošću i da tako dobije još očitiji pečat borbe za socijalistički preobražaj sela i na kulturnom polju«. Zalaganje za očuvanje kulturne baštine prihvaća se, ali i tumači u

¹⁵ *Seljačka sloga* 1949. (siječanj), br. 1, god. XI, 8.

¹⁶ Ta shvaćanja nikad se eksplicitno ne navode (osim kada je u pitanju način izvedbe glazbe – »starinski«, bez nota i stručnog vodstva), nego se suprotstavljaju »novom«, socijalističkom, koje se afirmira.

¹⁷ Isto kao u bilj. 14, 18. – Ogranci »Sloge« uključivali su se u akcije pošumljavanja, melioracije, nastojali da se istaknu kao primjermi u izvršavanju obveza prema državi (otkup, mobilizacija radne snage i kolskih sprega), u uništavanju zlatice i gubara i sl. Mnogi su pak sami organizirali popravak seoskih puteva, pomagali pri elektrifikaciji i dr.

¹⁸ Dotad je *Sloga* objavljivala izvode iz govora državnih ličnosti Hrvatske i Jugoslavije, a u svibanjskom broju prvi put se prenosi jedan izvorno partijski tekst: to je »Prvomajski proglas CK KPJ«.

novom svjetlu: »kad bi se ostalo samo na tome, jasno je da bi Seljačka sloga ostala jedna vrlo uska organizacija, i ne samo to, ona ne bi mogla biti u punom smislu progresivna prosvjetna organizacija«. Tome cilju podvrgava se i odabir istaknutih aktivista »Sloge«, pa ona mora da »na odgovorne funkcije postavi najnaprednije, ideološki i kulturno najizdignutije ljude u selu«.¹⁹

U Središnjicu »Seljačke sloge« za razdoblje 1949.-1950. izabrani su: I. Grandić, predsjednik, F. Gaži kao prvi i Z. Brkić kao drugi potpredsjednik, A. Martinović kao prvi i Jure Franičević kao drugi tajnik, M. Polović kao blagajnik, te kao odbornici – T. Babić, S. Škare, Ante Vrkljan, V. Radiković, N. Sikirica, N. Sremec, A. Kovačević, M. Šeničnjak, Stjepan Novosel, T. Koški, dr. I. Babić, B. Brajković, Š. Praljak, N. Jurinčić, A. Babić, Bolto Jendrašić, Ivo Uskorović, J. Jelača, J. Draušnik, M. Božić, S. Prvčić, I. Gretić, F. Staroveški i Kvirin Bogadi.

U vrijeme održavanja Skupštine u Hrvatskoj je djelovalo 560 ogranaka, u Bosni i Hercegovini 112, a u Vojvodini jedan.²⁰ Obnavljanje i stvaranje novih ogranaka, ukoliko se promatraju planovi vodstva, nije teklo uspješno. Iako je na redovitoj skupštini 1948. proglašeno skoro ukidanje kotarskih inicijativnih odbora (jer se smatralo da će masovno obnavljanje i osnivanje novih ogranaka otkloniti potrebu njihova postojanja, još uvijek ih srećemo i u 1950. godini – 62 u NRH, 15 u BiH). Te godine uvedena je još jedna organizacijska forma, u skladu s postojećom administrativno-teritorijalnom podjelom: to su oblasni odbori, kojih je u Hrvatskoj četiri – Zagreb, Karlovac, Bjelovar i Osijek (zbog manjeg broja odbora »Sloge« na području oblasti Split i Rijeka, kao i slabijeg interesa za »Slogu« uopće tamo još nisu bili uspostavljeni). Broj ogranaka koji su djelovali u proljeće 1950. u Hrvatskoj bio je 581, od čega je najviše radilo na području zagrebačke oblasti – 223, na području bjelovarske djelovalo je 105, osječke – 103, splitske – 78, karlovačke – 65 i na području riječke oblasti – 7 ogranaka. U kotarima Čakovec i Sinj bilo je najviše ogranaka – po 31, u zelinskom, koprivničkom, preloškom, kutinskom i karlovačkom kotaru djelovalo je po dvadesetak ogranaka, a samo po jedan ogranak imali su kotari Metković, Krk, Grubišno Polje, Našice, Delnice, Labin i Pazin. Pojedini ogranci imali su vrlo različit broj članova (Gradina, Veleševac i Bobovac imali su blizu 300, mnogo njih manje od 50 – kao Donje Taborište, Dragalić, Hemuševac ili Draškovec), ali je za većinu karakteristično da su imali svoje knjižnice s po više stotina knjiga, pjevačke zborove, tamburaške zborove i glazbu, a četvrtina ih je imala i svoje čitaonice te glumačke družine. Uz svoj uobičajeni rad, ogranci su sukladno političkoj i društvenoj situaciji sudjelovali u radu na različitim objektima državnog Plana kao dio brigada Narodne fronte, te osobito priređivali glazbene i plesne programe za graditelje Auto-puta Zagreb–Beograd, u tvornicama, seljačkim radnim zadrugama i sl. Njihova je zadaća bila i da nastupaju u mnogim potpuno političko-propagandnim aktivnostima, kao što su npr. pripreme za izbore, upis drugog državnog zajma, popularizacija seljačkih radnih zadruga i dr. Ovu vrstu djelatnosti ipak je obavljala uglavnom samo Središnjica,

¹⁹ *Seljačka sloga* 1949. (svibanj), br. 5, god. XI, 20.-21.

²⁰ U njima je djelovalo oko 8000 članova, a izravnih članova, uključivo i upravni odbor, bilo je 140.

jer su njeni članovi bili većinom, i sve češće, iskusni i istaknuti politički aktivisti Fronte, i nešto manje Komunističke partije.

Sve ovo trebalo je oblikovati drugačiji profil »Sloge« kao organizacije koja nema ništa zajedničko s onom od prije rata i koja treba služiti »uzdizanju socijalističke svijesti radnog naroda našeg sela«. ²¹ Kako je rasprava na redovitoj skupštini Društva 8. svibnja 1950. godine pokazala, to selo »još uvijek boluje od predrasuda i misticizma« pa »Sloga« može još mnogo učiniti na uklanjanju sveg onog »što je zaostalo od preživjelog kapitalističkog društva (...)«. Ali, izrečene su i kritike na ponašanje političkih aktivista i predstavnika državnih institucija i organa koji su se opirali oživljavanju i radu »Seljačke sloge«, smatrajući je »preživjelom« organizacijom i poistovjećujući je s predratnom, »starom« »Slogom«. Oni su »bez dovoljno političke širine, ljudi koji još nisu shvatili da se socijalizam ne da graditi bez svijesnog učešća ljudi, da se mnogo ne da postići bez živog političkog i prosvjetnog rada na odgoju radnih masa«. ²²

Novoizabrani upravni odbor imao je čak 69 članova; od toga petnaest u Izvršnom odboru. Čelne funkcije zadržalo je dotadašnje rukovodstvo (Granda, Gaži, Brkić, Martinović, Franičević), s tim što je blagajnikom postao Josip Šestan. Ostali članovi IO su bili: T. Babić, Škare, Vrkljan, Sremec, I. Babić, Praljak, Draušnik, Prvčić i Vice Zaninović.

Odbor Središnjice činili su i: V. Radiković, Vinko Glavina, Franjo Dombaj, Štefa Belošević, Katica Antolković, Nikola Špirić, Zlatko Uzelać, I. Kuzmić, Viktor Bernfest, Ferdo Škrlić, Tomo Lipić, Ivo Brezić, Tomo Češković, Sida Bencet, M. Šeničnjak, A. Pavičić, T. Vojković, Zvonko Zajšek, Matija Međimurec, Josip Fleković, B. Jendrašić, Tomo Čiković, Viktor Toth, Mišo Tadijanović, Franjo Sertić, Ivan Zrinušić, Pavka Jakšić, Mato Mandić, A. Kovačević, Mate Jelančić, Franjo Lepotinec, Mirko Lacković, Stjepan Andrić, M. Polović, Mijo Keić, Andrija Dupković, J. Jelača, S. Gajdek, Ivo Jambrešić, Jozo Lukač, N. Sikirica, I. Uskorović, Jure Jukić, B. Brajković, N. Jurinčić, A. Babić, J. Begić, I. Sunarić, F. Sučić, N. Majstorović, Jeronim Blinja i I. Primorac.

Upravni odbor koji se sastao 17. srpnja bavio se problemom koji je na Skupštini naznačen, ali u figuri »konstruktivne kritike« – naime, radilo se o ocjeni da »Seljačka sloga« nije u proteklom razdoblju dovoljno surađivala sa Savezom kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske osnovanim 1948. godine sa zadaćom da kao središnja institucija takve vrste provodi »partijsku liniju« u radu prosvjetnih i kulturno-umjetničkih društava. ²³ Savez je uspostavljen kao republičko tijelo s mrežom svojih kotarskih organa, čime se i »odozgo«, s autoritetom središnje instance, i »odozdo«, na terenu trebalo usmjeravati i objedinjavati rad svih aktera u tom području – omladinskih kulturno-umjetničkih društava, radničkih – koja se od 1948. godine sve češće osnivaju, ali i

²¹ *Seljačka sloga* 1950. (lipanj), br. 6, god. XII, 8. (govor Z. Brkića)

²² Isto.

²³ U elaboratu o radu Saveza navodi se da je njegov »neposredni zadatak da konzekventno provodi liniju naše Partije u našem kulturno-prosvjetnom životu. Težište tog rada Savez je usredotočio na socijalistički preodgoj naših širokih narodnih slojeva i to naročito sela u svrhu stvaranja uslova za njegov što brži socijalistički preobražaj.« – HDA, fond RK SSRNH, »Izvještaj«, 1948., XI mj.

tradicionalnih i nacionalnih društava, kao što su bile »Sloga«, »Prosvjeta« i društva nacionalnih manjina. Njihova djelatnost je sadržajno, planski i u dinamici odvijanja trebala biti na uvidu Savezu, ali i pod njegovom kontrolom, ukoliko se procjenjivalo da se globalna »linija« ne provodi dovoljno ili primjerenom. Njegova je zadaća bila i da potiče osnivanje novih društava, osobito radničkih i omladinskih, doprinoseći tako omasovljenju kulturnog amaterizma i stvaralaštva. Stvarno se dogodilo to da je Savez djelovao lakšim putem i – kako se ubrzo pokazalo – štetno. Njegov aparat, koji se sastojao od plaćenih profesionalaca, među postojećim društvima brinuo se samo o onima koji su se izrazito isticali u nekim oblicima aktivnosti i time dobivali istaknuta mjesta na republičkim natjecanjima (osobito se to ticalo uspješnih folklornih grupa na državnim smotrama pjesme i plesa). Nova društva Savez nije stvorio, ali je zato donosio odluke o pretvaranju nekih postojećih, osobito »Sloginih« ogranaka u »obična« – lokalna kulturno-prosvjetna društva.²⁴ To se obično događalo onim ogranacima koji nisu uspijevali pronaći odgovarajući način suradnje odnosno prihvatiti utjecaj kotarskog aparata Saveza na njihovu djelatnost. Na sastanku cjelokupne uprave »Sloge« otvoreno se progovorilo o tome, uz konstataciju da je u međuvremenu tako prestalo postojati više ogranaka u kotarevima Slavon-ski Brod, Varaždin, Đurđevac. Nepovoljne ocjene o djelatnosti Saveza u tom smislu, ali i o njegovom prevelikom profesionalnom aparatu imali su i viši organi Fronte, pa se njegova jedinstvena pozicija »vrhovnog« i arbitrarnog tijela u prosvjetnom i kulturnom radu uskoro gubi. Jedan od prvih pokazatelja bilo je i vraćanje organizacije republičke i kotarskih smotri folkloru »Seljačkoj slozi«.

Krajem godine postojalo je 600 ogranaka, a u najstarije i najveće kulturno-prosvjetno društvo bilo je uključeno oko 60.000 osoba.²⁵ Rukovodstvo je procjenjivalo da je ipak samo 400 ogranaka i 35.000 članova bilo djelatno, velikim dijelom zbog nedostatka odgovarajućih prostora za rad. Oseka u radu osobito je bila zamjetna na području Dalmacije, gdje je u dvije godine broj društava sa 72 smanjen na samo desetak, te u nekim kotarevima Slavonije, posebice u Vinkovcima i Županji, a u Našicama nije postojao niti jedan ogranak »Sloge«.²⁶

29. srpnja 1950. godine umro je u Zagrebu u pedesetoj godini života dugogodišnji tajnik Središnjice i urednik Seljačke sloge A. Martinović.

Rad »Sloge« na primarnom prosvjećivanju

U promatranom razdoblju svoju aktivnost na opismenjavanju »Sloga« je uglavnom vezala uz općedržavnu kampanju suzbijanja nepismenosti, koja je svoj zamah osobito imala u razdoblju 1947.–1948. U republičkom odnosno Zemaljskom odboru za suzbijanje nepismenosti, kako se službeno zvao, svoje

²⁴ Osim ovog, tih se godina događalo i to da je organizacija Narodne omladine nastojala pridobiti mlade članove »Sloginih« ogranaka da pređu u njena kulturno-umjetnička društva, a u nekim seljačkim radnim zadrugama zabranjivali su članovima ulazak u »Slogina« društva.

²⁵ HDA, CK SKH, Agitaciono-propagandno odjeljenje, spis od 3. VI. 1950.

²⁶ *Naprijed* br. 48–49, od 29. XI. 1950., 6.

predstavnik je imala i »Sloga«, uz sve druge »masovne« i prosvjetno-kulturne organizacije. Na tom mjestu dogovarali su se dinamika, obuhvat i način rada analfabetskih tečajeva. Ovisno o rasprostranjenosti svojih ogranaka i njihovoj brojnosti, »Sloga« je organizirala i vlastiti rad na opismenjavanju: dok se opće-državna akcija odvijala putem grupnog rada – jedan poučavatelj i više polaznika tečaja, »Seljačka sloga« je, uz taj način, podjednako primjenjivala i svoj, tradicionalni oblik opismenjavanja. On se temeljio na pojedinačnom poučavanju, odnosno na tzv. Hercegovo metodi,²⁷ koja je baštinila i ranija hrvatska iskustva na opismenjavanju, koja su polazila od načela da svaka pismena osoba može (i u moralnom smislu ima dužnost) poučiti drugu, čime se krug pismenih može progresivno širiti.²⁸

Jednako tako su održavana i prosvjetna sijela ili čitalačke skupine, kako su takav oblik rada zvali u tadašnjem javnom životu: grupe članova »Sloge« sastajale su se da bi nakon pročitane odabranog teksta, većinom iz mjesečnika *Seljačka sloga* ili iz brošura o zdravstvenom i gospodarskom prosvjećivanju (kasnijih godina prevladavali su političko-propagandni tekstovi s govorima političkih rukovodilaca ili neki politički dokumenti), svi o njemu razgovarali.

I analfabetski tečajevi i prosvjetna sijela održavali su se u vrijeme najjače aktivnosti društva – u razdoblju između listopada i ožujka. Ukoliko su ogranci imali svoj dom, sastajali su se u njemu ili u nekom unajmljenom prostoru, a često i u kućama članova. Odbornici su bili obvezni i sami naučiti pisati i čitati, ukoliko su bili nepismeni, te opismeniti članove svoje obitelji.²⁹

Problem prostora u cijelom je razdoblju znatno utjecao na rad ogranaka, jer je tek manji dio njih imao svoj vlastiti dom – na kojem mjestu bi se mogli odvijati tečajevi, uvježbavati orkestri, folklorne grupe ili glumačke družine. Slično, iako u cjelini nešto bolje, bilo je i stanje s knjižnicama i čitaonicama.³⁰ Iako je državna ideja izgradnje zadružnih domova, koja se ostvarivala od početka 1948., dočekana na selu s određenom sumnjom, jer se vezivala uz moguću kolektivizaciju sela (što se 1949. pokazalo točnim), ipak je od strane mnogih odbora »Sloge« prihvaćena i potpomagana, jer se time otvarala mogućnost dobivanja pogodnog mjesta za cjelokupan rad ogranaka.

²⁷ Ona je uključivala i samoučko opismenjavanje, a kao temeljno pomagalo Herceg je načinio računicu i čitanku za samouke i tzv. polupismenjake. Za opismenjavanje općenito služila je njegova Abecedarka. U akcijama opismenjavanja dodjeljivan je i osnovni pisači pribor i materijal.

²⁸ Posebno djelatnost Didaka Buntića, svećenika i putujućeg učitelja prije prvog svjetskog rata, koji je širio pismenost na području Hercegovine, polazeći od načela da je »svak u stanju drugog naučiti ono što i sam zna«.

²⁹ HDA, fond RK SSRNH, »Zapisnik VI sjednice UO Središnjice Seljačke sloge održane 19. listopada 1949.«, 1.

³⁰ Podrobnije istraživanje trebalo bi uključiti i pitanje vlasništva Društva u cjelini, što bi razjasnilo i sudbinu prosvjetnih domova odnosno domova »Seljačke sloge« iz predratnog razdoblja. U br. 2 *Seljačke sloge* (listopad) iz 1945. navodi se da u Hrvatskoj ima oko 800 domova koji se pretvaraju u domove kulture. Dio Hrvatskog seljačkog doma odnosno Doma Seljačke sloge na Marulićevu trgu 13 (a koji je bio iznajmljivan) ustupljen je Savezu kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske odlukom UO Središnjice 19. listopada 1949. Tada je rečeno i da će knjižnicama »Sloge« ubuduće upravljati isto tijelo. – Isto.

Opremanje knjižnica i nabava ostalih sredstava za različite vrste aktivnosti većinom su se ostvarivale sredstvima koje su ogranci pribavili organizacijom priredaba. Neki su, kao nagradu za uspješan rad, dobivali poklone u vidu knjiga (ponekad i radioprijemnika) od Središnjice ili od Ministarstva prosvjete.

Posebno razvijen i prihvaćen aspekt prosvjetnog rada »Sloge« bilo je gospodarsko prosvjeđivanje. Velik dio izdavačkog programa bio je podređen tom obliku rada. Tiskanjem različitih brošura, a kasnije i posebne edicije »Mala gospodarska biblioteka« sustavno je stvarana pretpostavka za pripomoć, ali i unapređenje rada na seljačkom imanju. Ogranci »Sloge« po selima su periodično održavali tečajeve na kojima je prorađivan materijal »Slogine« naklade iz ovog područja, a održavana su i stručna predavanja.

Kulturno-umjetnički rad

Svojoj tradicionalnoj aktivnosti – njegovanju narodne pjesme i plesa te očuvanju narodne nošnje »Sloga« je pridavala ogroman značaj. Osim važnosti za očuvanje kulturne baštine, to je imalo je i posve praktičnu ulogu. Pjevački zborovi i tamburaški orkestri, koje su imali svi ogranci, predstavljali su u poratno vrijeme u većini mjesta i sela jedine kulturne subjekte. Njihove priredbe o narodnim, vjerskim, državnim praznicima ili nedjeljom ispunjavale su često sve potrebe seoskog stanovništva za kulturom i razonodom.

Iz uvida u građu očito je da bi ova djelatnost bila još masovnija i kvalitetnija da su materijalne prilike u kojima su djelovali ogranci, ali i Središnjica, bile bolje. Tomu je pridonosilo i opće siromaštvo u društvu i strateška usmjerenost na izgradnju industrijskih postrojenja – u čemu nema puno mjesta za zadovoljavanje drugih, »luksuznijih« potreba. Tako u nizu osvrta i analiza rada ogranaka nailazimo na probleme nabave instrumenata, te tkanina i koža – kada su u pitanju čuvanje i oživljavanje narodne nošnje.³¹

Iako njegovana i razvijana kao tradicionalna, ali i kao rezultat svakodnevnih potreba i interesa svoga članstva prema pjesmi i plesu, ipak je djelatnost zborova, orkestara i plesnih grupa bila okrenuta središnjoj smotri folkloru koja se održavala svake godine u Zagrebu. Na njoj su nastupali najbolji izvođači, oni koji su svoju umješnost u pjevanju, plesu i sviranju, te bogatstvo i raznolikost svoje nošnje pokazali na kotarskim smotrama.

Ova priredba održavana je pod različitim nazivima (»Smotra hrvatske seljačke pjesme i plesa«, »Smotra hrvatskog folkloru«, »Smotra Seljačke sloge«), ali je osnovno bilo da je to smotra ogranaka »Sloge«. Prva je održana 22. rujna 1946. godine i na njoj je nastupilo 25 ogranaka »Sloge«, a na drugoj, koja je također održana u zagrebačkom parku Maksimir 24. kolovoza 1947., svoju umješnost u izvedbi starih plesova i pjesmi pokazalo je 26 ogranaka. Na nared-

³¹ U »Tajničkom izvještaju o radu Seljačke sloge u društvenoj godini 1949.–1950.« stoji da svi orkestri imaju »barem violinu, bugariju i bajsicu«, ali da to ne zadovoljava interese za radom. Središnjica je sve potrebe morala na vrijeme javiti republičkoj Planskoj komisiji, ali ono što je bilo moguće nabaviti nije bilo dostatno. Da se ovaj problem ublaži, Zemaljski odbor za BiH je 1949. osnovao vlastitu radionicu tambura u kojoj je za godinu dana napravio 161 instrument, te popravio mnogo neispravnih. – Isto, Spisi prosvjetno-kulturne komisije, 1950.

noj godišnjoj smotri, 22. kolovoza 1948. nastupila su čak 33 ogranaka. Godine 1949. organizaciju Smotre preuzeo je Savez kulturno-prosvjetnih društava. U protekle tri godine »Sloga« je organizirala ukupno 123 smotre, mjesne, kotarske i republičke razine, na kojima su svoj rad pokazala čak 554 ogranaka. Savez je priredbu, koju je organizirao od 10. do 16. rujna, nazvao »Festival kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske« i na njemu je, uz ostale, nastupilo i 18 ogranaka »Sloge« iz Hrvatske i tri iz BiH.³²

Trećeg rujna sljedeće godine smotru je iznova organizirala »Sloga« u zajednici s društvom »Prosvjeta«. Na »Glavnoj smotri pjesme i plesa« nastupilo je 13 ogranaka »Sloge« iz Hrvatske, dva iz BiH i pet pododbora »Prosvjete«. Jedan od oblika rada bilo je i poticanje kulturno-umjetničkog stvaralaštva, pa je u okviru »Sloge« 18. studenog 1947. osnovana Sekcija hrvatskih seljačkih književnika, čiji su odbor činili: M. Šeničnjak, predsjednik, S. Škare, tajnik, te Ivan Generalić, Pavao Orikin, Antun Jovanovac i M. Polović. Njenim zalaganjem je, između ostalog, 5. ožujka 1948. održana u Zagrebu »Večer seljaka pisaca« na kojoj su sudjelovali F. Gaži, M. Mandić, S. Škare, P. Jakšić, M. Šeničnjak, Mijo Peti, Ferdo Škrlić i Luka Kujundžić – Striko. Savjetovanje seljaka književnika održano je 4. veljače 1950. godine. U prosincu 1949. u Zagrebu je pak održana izložba seljaka slikara.

Izdavačka djelatnost

Uz glasilo Društva koje je izlazilo jednom mjesečno, »Seljačka sloga« je osnovala niz različitih biblioteka u kojima su objavljivane brošure i knjige iz područja gospodarstva, književnosti, popularizacije znanosti, zdravstvenog prosvjećivanja i glazbe. Distribucija knjiga i časopisa odvijala se većinom putem pretplatništva, ali je to bilo moguće i posredstvom društvenih knjižara. Dapače, postojala je preporuka i moralna obveza da svi članovi »Sloge« i knjige i sav materijal (papir, pribor i sl.) kupuju isključivo u njenim knjižarama. Iako je planirano osnovati više knjižara u kotarskim središtima, do toga nije došlo.

U razdoblju 1945.–1950. izdavačka djelatnost se oblikovala objavljivanjem brošura i knjiga u bibliotekama: gospodarska, prosvjetna, znanstvena, dvije beletrističke – »Slavenski pisci«, »Domaći i strani pisci«, te glazbena. Za to vrijeme tiskano je 88 knjiga u 650.000 primjeraka. Uz radove M. P. Miškine, A. Radića, prvih godina objavljivani su naslovi iz područja popularizacije znanosti (biologija, zemljopis, astrologija, fizika, medicina), slavenski, osobito sovjetski pisci, brošure iz gospodarskog prosvjećivanja i radovi domaćih pisaca seljaka. Navodimo neke od izdanja: Milan Kaman, *Biljke i životinje*, Gabrijel Divjanović, *Zemlja i svijet*, te *Postanak zemlje i života*, Voroncov – Veljaminev, *Ima li života na planetima*, Mihael Prišvin, *Kalendar prirode*, Vladimir Deduš, *O svijetu*, Ivan Ružička, *Šarolikost svijeta*, brošura *Sile prirode u službi čovjeka*, Zvonimir Kulundžić, *Kako izgleda naša zemlja*, Miroslav Suvin, *Zdravlje i zubi*, Branko Božić, *Naše tijelo*, Ilja Erenburg, *Putevima Evrope*, Fjodor Gladkov, *Zakletva*, Eljmar Grin, *Posljednji stog sijena*, brošure *Lenjin i Staljin u priči*, *Poljske pripovijetke*, Viktor Mandekić, *Sjeme i sjetva* i *Gnoj i gnojidba*, Stjepan

³² Godišnje smotre ogranaka održavao je i Zemaljski odbor za Bosnu i Hercegovinu, a prva je održana 29. kolovoza 1948. i na njoj je nastupilo 25 ogranaka.

Pirnat, *Borba protiv suše i Povrćarstvo*, Milan Stipetić, *Vino od berbe do prodaje*, Zdenko Turković, *Rezanje i uzgoj vinove loze*, Ivo Čaće, *Veliki korak*, Petar Crnko, *Prosci*, itd. Kasnija izdanja povezuju se jednim dijelom sve više uz propagiranje mjera državne vlasti u području poljoprivrede, te su zastupljeni radovi koji posredno ili direktno veličaju neke od tih smjernica: F. Gaži, *Uloga Seljačke sloge u socijalističkom preobražaju sela*, F. Škrlić, *Živio Titov plan*, M. Šeničnjak, *U borbi za bolji život*, zbirka *Pjesme o zadrugi* i sl. Prosvjetna biblioteka i dalje je objavljivala djela kao što su: Fran Bubanović, *Što se dobiva iz zraka*, Jela Pavletić, *Rad je stvorio čovjeka*, Ivo Erlich, *Zrak i život*. Gospodarska biblioteka je uz tiskanje drugih radova Mandekića, Frana Paskovića i Stjepana Čmelika pokrenula i novu ediciju »Mala gospodarska enciklopedija« u kojoj je u osam svezaka objavljen »Tečaj naprednog gospodarstva«, svaki u nakladi od 20.000 primjeraka, koji su potpuno rasprodani. Edicija »Narodna tamburica« objavljivala je partiture djela Njikoša, Vodopivca, Stahuljaka i drugih autora.

Glavnina naklade mjesečnika *Seljačka sloga* prodavala se po selima širom Hrvatske. Prvih godina tiskala se u 3–9000 primjeraka, potom u 13.000 (1948.), 24.500 (1949.) te 35.000 (1950.).

Dva broja glasila koja su tiskana godine 1945. zajednički su uredili S. Škare i A. Martinović, a do trećeg broja u 1947. list je samostalno uređivao A. Martinović. Tada je osnovano uredništvo od Grande, Gažija, Martinovića i Rubčića, koji je postao odgovorni urednik. Uredništvo je bilo smješteno na Marulićevu trgu 13. Od 1948. uredništvo je sjedište imalo u Ulici Crvene Armije 17 (Zvonimirovoj), a postavljen je i novi odgovorni urednik – N. Sremec, koja je časopis uređivala s Martinovićem, Grandom, Gažijem i Rubčićem. Krajem 1949. uredništvo čine uz navedene (osim Rubčića, koji je iz uredništva otišao u proljeće) i J. Franičević, S. Prvčić te Škare.

Do trećeg broja u godini 1947. glasilo je tiskano u malom formatu, opsega tridesetak stranica. Kasnije ono izlazi u formatu A4, naslovnih stranica u boji i nešto povećanog opsega. Prvi brojevi imali su u zaglavlju crtež struka klasja s crvenom zvijezdom i srpom, te neku od rečenica S. Radića. Priloge u glasilu pratile su ilustracije Vanje Radauša, F. Mraza, Mirka Viriusa, Petra Šimage i Ive Šeremeta. Od 1948. list je potpuno likovno prilagođen političkim i društvenim zbivanjima, što znači da na omotu nailazimo na stilizirane likove radnika i seljaka u njihovim osnovnim djelatnostima – pri oranju, žetvi, na traktorima i pri upotrebi modernih strojeva, ispred tvorničkih hala i sl., a slikovni materijal daje prizore iz života seljačkih radnih zadruga, državnih poljoprivrednih dobara, novih škola, domova zdravlja ili zadrughnih domova na selu. Redovito su objavljivane fotografije folklornih grupa.

Struktura osnovnih rubrika zadržala se u cijelom razdoblju: prilozi propagandno-mobilizacijske naravi vezani uz rad »Sloge« i političko-propagandne mjere vlasti,³³ pripovijesti i pjesme seljaka književnika,³⁴ izvodi iz djela domaćih

³³ »Naš Ustav i seljaštvo« F. Mraza i »Matija Gubec i A. Radić borci za narodna prava« F. Gažija u br. 1 od 1946., »Istra je hrvatska zemlja« N. Rubčića u br. 3 iste godine, »Radna zadruga-klijalište novog života« u br. 3 iz 1947., »Naše seljaštvo i Petogodišnji plan« u br. 5 iz 1947.

³⁴ Pjesme M. Mandića, Nade Valenčić, Marije Žmirić, M. Petija, Jurja Sikirice, priče S. Prvčića.

pisaca,³⁵ članci o gospodarskom³⁶ i zdravstvenom³⁷ prosvjedičivanju, te vijesti iz rada Središnjice i ogranaka. Krajem razdoblja uvedene su i rubrike s vijestima iz zemlje i svijeta, zatim »pisma čitatelja« te ona s priložima koji su služili rasonodi (nagradne križaljke, zagonetke, satirične opaske i sl.). Redovito su objavljivani radovi M. P. Miškine i igrokazi iz seljačkog života s uputama glumačkim drušinama za postavljanje na scenu.³⁸ Do kraja 1949. objavljivani je na drugoj strani kalendar imena, spomen-dana, lovostaja i gospodarskih radova za određeni mjesec.

Zaključak

Uz pregled rada »Seljačke sloge« u periodu 1945.–1950. treba dati i nekoliko zaključnih napomena koje pojašnjavaju kontekst njenog djelovanja i time daju elemente za produbljenija historijska istraživanja njene uloge u tom razdoblju.

Njeno obnavljanje 1945. godine poticano je od novih vlasti prvenstveno iz taktičko-političkih razloga, da približi politiku uspostavljenog poretka seljačkom stanovništvu. U tom smislu ona je i eksplicitno preuzimala ulogu Narodne fronte³⁹ u sredinama koje su ocjenjivane nesklonima novom poretku. Istodobno, uvažavala se i snaga njene tradicionalne uloge koja se temeljila na raznolikim oblicima djelatnosti koje su to društvo nacionalno, kulturno i politički vezivale uz seosko stanovništvo. Ta širina činila se pogodnom u instrumentalizaciji za ostvarenje političko-propagandnih, gospodarskih i drugih akcija vlasti.

Pregled rada pokazuje da je politička podrška njenom djelovanju bila uglavnom deklarativne naravi – njena važnost naglašavana je od visokih političkih autoriteta, u rezolucijama i prigodnim govorima, dok je odnos nižih partijskih i državnih aktivista i organa svjedočio nepovjerenje u njene ciljeve i sadržaje rada. Ovakvi uvjeti za rad »Sloge« proizlazili su iz dvojstva ciljeva i sredstava političke elite u neposredno poratno vrijeme: osigurati dominaciju vlastite politike u svim segmentima društva koje nije monolitno – politički ili administrativno? Kasnija – javno i jasno proklamirana – politička orijentacija riješila je te kratkotrajne dileme: »Sloga« je potpuno instrumentalizirana, politička dominacija Komunističke partije ostvarena je u svim segmentima društvenog života. Tolerancija postojanja »radičevštine« paralelno s »našom idej-

³⁵ Izvod iz »Seljačke bune« Augusta Šenoe, prijevodi s ruskog o Jurju Križaniću, priče Genadija Njekrasova i dr.

³⁶ Uz ostalo, često je prikazivan rad Ivana Mičurina i Nikolaja Cicina na uzgoju novih hibridnih sorti žitarica i istraživanju korisnosti divljeg bilja u prehrani.

³⁷ Npr. prilozi o »bolesti krivih nogu« kod djece odnosno rahitisu, te o ljekovitom bilju.

³⁸ »Zapuštene njive« i »Bez međa« F. Škrilja, »Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari« Mirka Dananića, »Seljačka golgota 1573.« M. Mikovića i dr.

³⁹ »Seljačka sloga« je organizacija koja ima tradicije u Hrvatskoj i zato je treba koristiti tamo gdje se sa Frontom nismo probili, ali ne to postaviti kao princip rada, program rada.« – Cit. dok. A CK SKJ, 2. str.

no-političkom linijom⁴⁰ zamijenjena je nastojanjem da se »Sloga« odvoji od svoje prošlosti i postane nova, »naša« organizacija. Na ideološkom polju to je značilo borbu protiv njene »seljačke ideologije«, na političkom – borbu protiv »seljačkih ideologa«, a organizacijski – potpunu podređenost oblicima i sadržajima rada ostalih prosvjetnih društava u okviru Narodne fronte.

Uz ove, »opće« političke odrednice okvira za »Sloginu« instrumentalizaciju, treba spomenuti i ulogu rukovodnog jezgra društva. Većina njih bili su članovi Izvršnog odbora HRSS-a, također su bili u bliskim vezama s partijskim rukovodstvom i sudjelovali, na visokim funkcijama u radu Sabora i Vlade NRH. Znatan broj članova Izvršnog odbora HRSS-a bio je, dapače, istodobno i učlanjen u Komunističku partiju. Iako partijska građa viših organa KPH i KPJ pokazuje da svi oni nisu bili potpuni pristaše partijske politike i državnih mjera, osobito onih koje su se ticale sela, u analiziranom razdoblju u vodstvu HRSS-a ne nailazimo, osim nekih izuzetaka, na pokušaje suprotstavljanja dominantnoj politici.⁴¹

Širina »Slogine« tradicionalne djelatnosti istovremeno se vlastima činila i preuzetnom: u njejoj razvijenoj izdavačkoj djelatnosti ili u postojanju tzv. sudova poštenih ljudi viđeni su pokušaji da se ostvari utjecaj u prostoru koji je smatran isključivim pravom države i Partije.⁴²

Posebno područje nerazumijevanja predstavljao je način njegovanja folkloru a izvedbi »Sloginih« plesnih, pjevačkih i tamburaških grupa. Za ideologe u području kulture folklor se u ovom razdoblju činio velikim problemom – s jedne strane, on je u kulturnom smislu predstavljao dio neospornog naslijeđa čiji politički aspekt je ukazivao na ono što su zvali »bogatstvom našeg narodnog stvaranja«, a s druge – bio je u nesuglasju s proklamiranim i izgrađivanim pravcem socijalističkog razvoja. Zdvojnost koja se javljala, ostaviti ga izvornim – kao svjedočanstvo prijašnje društvene nerazvijenosti i »zaostalosti«, nasuprot suvremenom tehničkom progresu (koji se izražavao industrijalizacijom zemlje), ili preoblikovati tu narodnu, temeljno seljačku kulturu u »duhu vremena« djelomično je razriješena u odluci da se folklor smije i treba – stilizirati. To je značilo da se on može osuvremenjivati »na našoj pozitivnoj liniji«, a ne u duhu modernih, zapadnih plesova.⁴³

Unatoč svim ovim teškoćama, »Seljačka sloga« se u neposrednom poratnom vremenu pojavljuje kao važan kulturni subjekt u životu sela.

⁴⁰ Isto, 3.

⁴¹ O djelatnosti IO HRSS-a, ulozi, odnosima s Komunističkom partijom i unutarnjem raslojavanju vidjeti u: Zdenko Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.–1950.*, Zagreb 1996., 131.–191.

⁴² U već citiranom »Zapisniku sa savjetovanja...« (str. 6.–7.) stoji da se »Sloga« bavi izdavanjem knjiga koje »kulturno-masovne organizacije« ne bi trebale tiskati, nego državna poduzeća. Krajem analiziranog razdoblja na »Slogin« izdavački plan posredno se utjecalo i dodjelom papira, čija nestašica je pogadala i ostale, te je njegova nabava postajala političkim pitanjem. Djelatnost »odbora časti« ocjenjivala se vrstom političke akcije (isto, 2.).

⁴³ Isto, 7.

S U M M A R Y

THE CROATIAN PEASANT EDUCATIONAL SOCIETY, 'SELJAČKA SLOGA'

In the period 1945–1950, the oldest educational and cultural organization of the Croatian peasantry, »Seljačka Sloga« (Peasant Unity), renewed its work throughout Croatia and Bosnia and Hercegovina. In terms of the extent of the organization, the number of local branches (over 600) approached the prewar figure, and an equally respectable number of people (over 60,000) participated in the various educational and cultural activities it offered. These activities primarily followed traditional patterns: instruction in reading and writing, advice on economic and health issues, promotion and preservation of cultural customs and heritage, and assistance to amateur peasant artists of all kinds. But the very existence and work of the organization in this period was in large part determined by the political objectives of the new socialist government, which saw in the organization's activities the possibility of strengthening its influence in the countryside. It is thus possible to conclude that »Sloga« at this time was made an instrument of politics, and this shaped the content of its work and determined the nature of its organization. The new government forced »Sloga« to join the pro-communist National Front and make its policies according to the set principles of, at first, national democracy, and later, socialism. The leaders of »Sloga« were under constant pressure from the state. Nonetheless, the author concludes that the »Sloga« played an important role in the postwar era, a time of extreme poverty, when other institutions did not exist. In the countryside, its revived cultural and educational activities satisfied basic needs.